

013895

Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 5.

NYÍREGYHÁZA
KÖNYVTÁR
KÖNYVLELTÁR

Tanulmányok az ukrán és ruszin filológia köréből

Наукові дослідження в галузі української та русинської філології

Szerkesztette: **Udvari István**

Technikai szerkesztők: **Hegyes Angéla**
Panyko Szergij
Soltész András

A számítógépes szedést végezte: **Priszlupszky F. Valéria**

Kiadja a **Bessenyei György Tanárképző Főiskola**
Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke

Készült a **Bessenyei György Tanárképző Főiskola Nyomdájában**
ISBN 963 7170 33 2
HU ISSN 1216 9986

Nyíregyháza, 1997

M. TUD. AKADEμία KÖNYVTÁRA
Könyvleltár 6.138.../19... 97... 82

Tartalom – Зміст

Ангеліна Гедеш : Юрій Щербак і Угорщина	5
Іван Мегела : "Заповіт" Т.Г.Шевченка угорською мовою	12
Леся Мушкетік : Власні імена та назви в перекладах угорської художньої літератури на українську мову	22
Medve Zoltán–Medve Anna : Szibériai ukrán Petőfi-fordítások.....	37
Жигмонд Бодзей : Глагольные корни ономастического происхождения в украинских говорах Марамуреша	48
Василий Орос : Лексические диалектизмы говоров юго-западной части бывшей Мараморощины, тождественные со словами южнославянских языков	64
Владимир Гарянки : Трава (або простор трави) як цитатни феномен	71
Сергій Панько : "Грамматика бачваньско-русской бешеди" про складові частини теорії словотвору	86
Мария Жирош –Мирон Жирош : Миграция Русиних до Бачкей у XVIII вику.....	92
Udvari István : A bács-szerémi ruszin nyelv lexikai hungarizmusai kutatásának története	100
Дюра Латяк : Толкови словнік словох и їх значеньох позичених з мадярського язика, або преїг нього	111
Іштван Удвари : Данные о будничных днях предка Василя Латта (1772 г.).....	165
Іштван Кої : Імена русинів комітату Земплин за часів Марії Терезії (1773-1774)	185
M.Takács Lajos : Hodinka Antal ruszin témájú/nyelvű sajtógyűjteménye a XX. század első feléből	195
Földvári Sándor : Eger szerepe a ruszin papképzésben.....	203
Kocsis Mihály : Sor fölötti jelek a Szegedi mineában.....	213
Ніна Шовгун : Молодіжний сленг: причини та шляхи розвитку	245
János István : Leszja Ukrajinka költészetének karaktere.....	251

Tartalom – Зміст

Ангеліна Гедеш : Юрій Щербак і Угорщина	5
Іван Мегела : "Заповіт" Т.Г.Шевченка угорською мовою	12
Леся Мушкетик : Власні імена та назви в перекладах угорської художньої літератури на українську мову	22
Medve Zoltán–Medve Anna : Szibériai ukrán Petőfi-fordítások.....	37
Жигмонд Бодзей : Глагольные корни ономастического происхождения в украинских говорах Марамуреша	48
Васи́лий Орос : Лексические диалектизмы говоров юго-западной части бывшей Мараморощины, тождественные со словами южнославянских языков	64
Владимир Гарянки : Трава (або простор трави) як цитатни феномен	71
Сергій Панько : "Грамматика бачваньско-рускей бешеди" про складові частини теорії словотвору	86
Мария Жирош –Мирон Жирош : Миграция Русинок до Бачкей у XVIII вику.....	92
Udvari István : A bács-szerémi ruszin nyelv lexikai hungarizmusai kutatásának története	100
Дюра Латяк : Толкови словник словох и їх значеньох позичених з мадярського язика, або преїг нього	111
Иштван Удвари : Данные о будничных днях предка Василя Латта (1772 г.).....	165
Иштван Кої : Імена русинів комітату Земплин за часів Марії Терезії (1773-1774)	185
M.Takács Lajos : Hodinka Antal ruszin témájú/nyelvű sajtógyűjteménye a XX. század első feléből	195
Földvári Sándor : Eger szerepe a ruszin papképzésben.....	203
Kocsis Mihály : Sor fölötti jelek a Szegedi mineában.....	213
Ніна Шовгун : Молодіжний сленг: причини та шляхи розвитку	245
János István : Leszja Ukrajinka költészetének karaktere.....	251

Földvári Sándor

EGER SZEREPE A RUSZIN PAPPÉPZÉSBEEN *

*Gárdonyi Géza*nak köszönhetően már gyermekkorunktól fogva lelkünkben él a törökkel hősiiesen küzdő Eger képe. Ám a városban tett séták, egri kirándulások alkalmával nemcsak a vár kazamatáival, hanem a barokk városközponttal, a Közép-Európában egyedülálló minorita templommal is megismerkedhetünk – s ez a környezet sugározza felénk azt a tizennyolcadik századi egri szellemiséget, amikor országosan ható, a fővárossal szinte egyenrangú kulturális központtá emelkedett Eger¹.

A XVIII. századi Eger elsősorban a Kelet-Felvidék és Kárpátalja, de a történelmi Magyarország más régiói felé is közvetítette az európai kultúrát, ahogyan Bécsből, a testőrök közvetítésével a magyar kultúra éppen meginduló vérkeringése magába szívta a kor Európájának szellemét. Egerben hasonló szerepe az ott tanuló görög katolikus papnövendékeknek volt, amely természetesen különbözött a bécsi magyar értelmiség szerepétől annyiban, amennyiben ezt az egyházi környezet és a katolikus szellemiség meghatározta. Ez a katolikus szellemiségű kulturális élet egyben a nemzeti érzület és az anyanyelvi kultúra ápolásával tizennyolcadik századi irodalmi életünk meghatározó tényezője². Sőt, a korabeli európai szellemiséget reprezentáló művek, így különösen az olasz felvilágosodás gondolkodóinak munkái, az *Eszterházy Károly alapította bibliotékában*, valamint a kanonokok magángyűjteményeiben jelentős számú könyvvel voltak képviselve³.

* Köszönetünket fejezzük ki a *Debreceni Universitas Alapítványnak*, a szerző helyszíni kutatásainak támogatásáért.

¹ A török kiűzése utáni rohamos fejlődést jellemzi, hogy a XVIII. század folyamán több, mint kétszeresére emelkedett a város lakossága. – A gazdasági- és társadalmi viszonyokra, valamint a város mindennapi életére vonatkozóan: **Breznay Imre**: Eger a XVIII. században. I-II: 1933-1934., a népesedési adatok: I. 78-80. – Sommás összefoglalás, ám (az előbbivel ellentétben) a levéltári adatok feltüntetésében korrekt: **Soós Imre**: Eger története II-V. 1526-1854-ig. In: **Dercsényi Dezső – Voit Pál** (szerk.): Heves megye műemlékei. II. 1972. 17-33., a korszakról: 28-33. – Az összefoglalások közül itt említjük még: **Nagy József**: Eger története. 1978. VII-X- fejr. 161-267. – A korszak (nemcsak műemléki) gazdag bibliográfiája: **Voit Pál**: Eger város műemlékei. In: **Dercsényi – Voit** (szerk.): i.m. 1972. 185-601.

² **Bitskey István**: Barkóczy Ferenc, az irodalmi mecénás. In **Szauer József – Tarnai Andor** (szerk.): Irodalom és felvilágosodás. 1974. 333-365. **Lőkös István**: Eger és a felvilágosodás. Irodalomtörténet, 18. 1986. 2. 409-423.

³ **Bitskey István**: Androvics Miklós egri könyvtára 1777-ben. Magyar Könyvszemle. 90. 1974. 3-4. 325-332. Uő.: Janzenizmus és ortodoxia. Az egri püspöki könyvtár anyaga a felvilágosodás korában. Magyar Könyvszemle, 98. 1982. 1. 60-67. Uő.: Gianzenismo ed ortodossia. Il materiale italiano della biblioteca

Idézzük fel vázlatosan, csak témánk szempontjából ezt a tizennyolcadik századi szellemi pezsgést. Fontos szerepet játszott Eger életében a jezsuita iskolai színjátás. A papnevelő intézet alapítója, Telekesy István (1633-1715., egri püspök 1699-1715.) az egri gimnázium növendékeinek pályatételt tűzött ki olyan dráma írására, amely Eger várának 1552. évi ostromát örökíti meg. Az előadásra nemcsak maga ment el, hanem a váci püspököt is meghívta. Barkóczy Ferenc pedig (1710-1765, egri püspök 1744-1761.) saját palotájában játszatta el Faludi Ferenc drámáját, a Constantinus Porphyrogenetust⁴.

A gimnázium diákjai között több tucat görög katolikus növendéket találunk, akik a filozófiai osztályokat itt végezték el, majd Ungvárott, illetve Nagyváradon folytatták teológiai tanulmányaikat. Pontosabban, ők annak a kétéves bölcséleti kurzusnak voltak a diákjai, amelyet Barkóczy Ferenc 1754-ben alapított, széleskörű oktatási reformjának keretében. A bölcséleti kurzus a Jogliceum épületében nyert elhelyezést, ám a gimnázium felsőbb fokozatát alkotta. Rövid megszakítástól eltekintve a kassai királyi tankerületi főigazgató hatáskörébe tartozott 1850-ig⁵.

A korábbi szakirodalom csak a papnevelő intézet, illetve a Jogliceum görög katolikus hallgatóiról tudott. A bölcséleti kurzus diákjaival számuk növekszik: sőt várható, hogy a levéltári anyagok további vattatása során az alsóbb gimnáziumi osztályok növendékei között is akad egy-két görög katolikus vallású. Ez azért is fontos, mert a papnövendékek esetében vissza-visszatérő probléma volt az "ellatinosítás", vagyis az, hogy a keleti szertartású kárpátaljai gyökerű növendékeket a római liturgia, s a "latin gondolkodás", a római katolicizmus szellemében tanították. A görög katolikusok egyik "védekezési módja" az úgymond "ellatinosítás" ellen az volt, hogy a már önálló gondolkodásra képes, 16-17 éves ifjak a filozófiai osztályokban elsajátították az Egerben magas színvonalon képviselt európai műveltséget, majd hazamentek a görög katolikus teológiákra. – Erre az alábbiakban még visszatérünk. Itt annyit jelzünk, hogy az újabb levéltári vizsgálatok nem ezt az egyoldalú képet igazolják.

Meg kell említenünk az egri orvosi iskolát, az 1769-ben felállított Schola Medicinalist. Amikor még egész vármegyék nélkülözték a megfelelően képzett orvost,

vescovile di Eger nell' epoca dell' Illuminismo. In: Köpeczi, Béla – Sárközi Péter (ed.): Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo. 1982. 225-234.

⁴ Lásd a 2. jegyzetben hivatkozott munkákat; valamint: Szmrecsányi Miklós: Eger művészetéről. 1947. kül.: 63-88., 95-144. Breznay Imre: Eger múltjából I-II. 1926. Uő.: i. m. 1933-34. (1. jegyzet). – Telekesy nevét rövid s-sel helyes írni, az elterjedt "Telekessy" hibás! Erről, s egri kultúraszervező munkájáról az alapvető monográfia: Csanády László: Telekesy István. 1912. A későbbi irodalomban életrajzi adatolásaival hoz újat: Szabady Béla: Telekesy István egri püspök, a győri egyházmegye történetírója. 1941.

⁵ Nagy Béni: Az egri főgimnázium története. In: A Ciszterci Rend Egri Kath. Főgimnáziumának értesítője az 1913-1914. tanévről. 1914. 3-271. Az intézmény történetét feldolgozó korábbi munkák jegyzéke: uo. 3., a bölcséleti kurzusról: 245-246. Ez utóbbiról még: Udvardy László: Az egri érseki jogliceum története (1740-1896). 1898. 103-109.

Barkóczy püspök a Bolognában végzett szakembert, Markhot Ferencet hívja meg az egri kórház vezetésére 1758-ban. Markhot a járványok ellen a nép higiénés szokásainak javításával küzd, a már akkor híres Eger környéki gyógyvizek vegyelemzésével, illetve ásványtani kutatásaival pedig a tizennyolcadik században rohamos fejlődésnek induló kémia hazai színvonalát emeli. Sajnos, az udvartól a doktori képesítés jogát csak Bécs és Nagyszombat kapta meg, bár Nagyszombatban gyógyintézet nem lévén, a demonstráció feltételei nem álltak fenn⁶.

Az orvosi kar a felállítandó egyetem része lett volna. Ám nemcsak az orvosképzés, hanem az egri egyetem terve sem válhatott valóra. Jóllehet Barkóczy volt a terv szülőatyja, az esztergomi primási székből már nem támogatta utódjának, Eszterházy Károlynak egyetemalapítási törekvéseit⁷. Ennek története szélesebb körben ismert; itt csak annyit szükséges megjegyeznünk, hogy az egyetemi célokra szánt épületben működő Jogliceum, illetve a huszonhárom ezer kötetes könyvtár – amelynek bicentenáriuma 1993. decemberében a magyar könyvtarostársadalom országos eseménye volt⁸ –, továbbá a most háromszáz éves gimnáziuma révén Eger még egyetem nélkül is kifejtette az említett kultúraközvetítő szerepét. A kérdés számunkra ez: kiknek, mely rétegek számára tette, és milyen szellemiséget adott át? Mint jeleztük, a görög katolikus, főként a kárpátaljai értelmiség vonatkozásában keressük a választ⁹.

⁶ Soós Imre: Az egri egyetem felállításának terve (1754-1777). Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, 5. 1967. 303-321. – Az intézmény történetének monográfiája: Udvardy: i. m. 1898. (5. jegyzet).

⁷ Antalóczy Lajos (szerk.): Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár. 1993. Különösen: Uő.: A kétszáz éves Egri Főegyházmegyei Könyvtár története. In: i. m. 17-69., a tizennyolcadik századi kérdésekről: 19-37.; Bitskey István: Római hatások a barokk kori magyarországi főpapi könyvgyűjtésben. In: i. m. 83-92.; Bosák Nándor: Teológiai oktatás Egerben a XVIII. században. In: i. m. 159-164.

⁸ Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár vonatkozásában a görögkatolikusok mint possessorok: Földvári Sándor: Az egri Főegyházmegyei Könyvtár cirill és glagolita nyomtatványainak könyv- és könyvtártörténeti kérdései. 6. Provenientia. In: Földvári Sándor – Ojtozi Eszter: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár cirill és glagolita könyvei. 1992. XVII-XVIII., XXXII-XXXIV. – Földvári Sándor: Adalékok az Egri Főegyházmegyei Könyvtár cirill és glagolita nyomtatványainak proveniencia-kérdéséhez. Magyar Könyvszemle, 108. 1992. 2. 169-173. – Uő.: Hodinka Antal és a magyarországi cirill könyvészet. In: Udvari István (szerk.): Hodinka Antal Emlékkönyv. 1993. 293. 295-302., "Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár ruszin possessorok bejegyzései." uo. 299-300.

⁹ Az ungvári unió monografikus feldolgozása, a kérdés teljes irodalmával: Lacko, Michael: Unió Užhorodiensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Catholica. Romae, 1955. (Orientalia Christiana Analecta, 143.) – A közölt forrásszövegek nélkül, a dolgozat főszovegének fordítása: Uő.: The Union of Užhorod. Slovak Studies, VI. Historica 4. 1966. 7-190., ill. Uő.: Die Užhoroder Union. Ostkirchliche Studien, 8. 1959. 1. 3-30. – Az egyházmegye felállításáról: Pekar, Athanasius B.: De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno 1771). Romae, 1756. (Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni, Ser. II. Sect. I. Vol. VII.) – Az unió kulturális áldásairól: Medve Zoltán: Az unitus egyház helye Kárpátalja művelődésében. In: Bárdos István – Beke Margit (szerk.): Egyházak a változó világban. Esztergom, 1991. 231-235. – A terület és ruszin etnikumának műveltségi viszonyaihoz (a magunk részéről néhol inkorrektnek tartva hivatkozási apparátusát): Bonkáló Sándor: A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés. 1935. 16-

Az Eger történetében mérföldkövet jelentő Eszterházy Károly (1725–1761–1799) püspökségének idejére esett a munkácsi görög katolikus egyházmegye felállítása. Eger és Munkács között azóta folytak viták, amióta Jakusich György egri püspök kezébe 1646. április 24-én Ungvárott 63 keleti szertartású (ortodox) pap letette a katolikus hitvallást. Ez volt az ún. ungvári unió, amely a görög katolikus egyház kezdetét jelentette hazánkban, egyúttal a több, mint évszázados vitát, amely akörül folyt: felsőbb hatósága-e a munkácsi görög katolikusoknak az egri római katolikus püspök? Az Eger – Munkács juriszdikciós vita 1771-ben zárult le, amikor XIV. Kelemen pápa felállította a munkácsi görög katolikus egyházmegyét. A juriszdikció feletti disputák árnyékában kissé elhalványult az a tény, hogy Eger a tizennyolcadik század folyamán az "Európára néző ablakot" jelentette ennek a – közismerten retardált fejlődésű – területnek¹⁰.

Mivel Munkácson még a tizennyolcadik század derekán sem volt megoldott a papképzés, és a későbbiekben is csak részben¹¹ – a kárpátaljai görög katolikusok számára Nagyszombat, Bécs, Eger, és Nagyvárad, valamint Lemberg jelentette a felsőfokú teológiai képzés lehetőségét¹². Mária Terézia 1754-től kezdve évi 1200 forintnyi segílyt utalt az egri szemináriumnak, hat munkácsi egyházmegyes papnövendék neveltetési költségeinek fedezésére. (A helyek közül négy ruszin, kettő pedig román ajkú teológushallgatót illetett.)¹³ – Akkor is kerültek Egerbe kárpátaljai papnövendékek, amikor a kassai Kisdiánium Egerbe költözött, mivel ennek bizánci rítusú hallgatói is voltak.

38. Uő.: A rutének (ruszinok). [1940.] 102-116. – A szakirodalom jelenlegi álláspontját Bonkálóról és említett műveiről lásd: **Salga, Attila**: Notes on Sándor Bonkáló's Work of Rusyn (Ruthenian) Philology. Slavica, 25. 1991. 51-61.

¹⁰ Nem érthetünk egyet **Bonkáló Sándor** megállapításával: "Az ungvári papnevelő intézet mindig azon a magas fokon állott, amelyen az ország római katolikus szemináriumai." **Bonkáló**, i. m. [1940.] 115. Az 1776-ban felállított intézményt nem tekinthetjük azonos színvonalúnak a nagymúltú, s megfelelő kulturális közegben működő esztergomi, nagyszombati, budai vagy éppen egri szemináriumokkal. Ez a korrekció nem kisebbíti annak jelentőségét, hogy Ungvárott általában Bécsben, Romában, Nagyszombatban, illetve Lembergben végzett oktatók működtek. A papképzés jobban adatolt feldolgozása: **Hodinka Antal**: A munkácsi görög-katolikus püspökség története. 1909. 759-722. "A papnevelés és a lelkeskedő papság szellemi állapotának története."

¹¹ A szakirodalomban **Medve Zoltán** vizsgálta legmélyebben az egyházi unió azon fontos következményét, hogy a katolikus papképzés hazai és nyugati intézményei megnyitották a kárpátaljai papság előtt: **Medve Zoltán**: Művelődési törekvések az unitus egyház életében. In: **Várnagy Elemér** (szerk.): Keresztény Pedagógiai Nyári Egyetem, 1992. 87-99. Uő.: Rol' jazyka v processe stanovlenija nacii podkarpatskych rusynov. ["A nyelv szerepe a kárpátaljai ruszinok nemzetté válásának folyamatában." Oroszul.] In: **Gadányi Károly** (szerk.): III. Nemzetközi Szlavisztikai Napok. 1988. 337-344. – Uő.: i. m. 1991. (10. jegyzet) – Lásd még a 18. és 19. jegyzetet!

¹² **Fináczy Ernő**: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. 1899. 168-169. **Hodinka**: i. m. 1909. (11. jegyzet), i. h.

¹³ A Kassáról Egerbe került görög katolikus papnövendékekről: **Bozsik Pál**: Az egri papnevelés története a XVIII. században 1780-ig. 1910. 117-138.

Problematikus a görög katolikusok bizánci szertartásra, illetve egyházi szláv nyelvre való oktatása. Ezek hiányában ugyanis a saját liturgiájukat és annak nyelvét kellőképpen nem ismerhetvén, a római katolikus szertartást és a latin nyelvet viszont igen – az egri növendékek "ellatinosításáról" hangoztatott munkácsi vádak nem lehettek alaptalanok. Az irodalom egyetlen tanárt ismer, aki a "görög szertartások", illetve a "ruthén és oláh nyelv" oktatója volt Egerben: *Habina Lukács*.¹⁴

Születéséről keveset tudunk; egy Mihály nevű hajdú fiaként, valószínűleg Vargányban látta meg a napvilágot¹⁵. Bizonyos, hogy 1748-tól 1750-ig Nagyszombatban tanult¹⁶. A nagyszombati jezsuita teológián már a XVII. század végétől tanultak a kárpátaljai görög katolikus papnövendékek. Költségeiket a *Jány – Lipót alapítvány* viseli, amely *Kollonich Lipót hercegprímás* buzgóságának és bőkezűségének eredményeként jöhetett létre¹⁷. *Kollonich bíboros* az udvar és a katolikus egyház odaadó híveként rendkívül sokat tett a birodalom szláv ajkú, bizánci szertartású lakosságának "megtérítése", katolikussá tétele érdekében – miközben az egyházi unió elősegítésével a szláv ajkú népek művelődését, anyanyelvi kultúrájának megteremtését segítette elő.¹⁸ A Nagyszombatban végzett papok közül került ki a tizennyolcadik századi munkácsi püspökök nagy generációja: *Olsavszky Mihály Mánuel*, *Bradács János*, *Bacsinszky András*, valamint az egyházmegye vezető értelmisége. Az ő érdemük, hogy a század második felében már beszélhetünk iskolázott papsággal, sajtószerű nyelvezetű kancelláriai írásbeliséggel, s körvonalazott identitástudattal rendelkező kárpátaljai görög katolikus

¹⁴ **Bozsik**: i. m. 142-143., 200. – Egyedül Kandra Kabos figyelt fel arra, hogy Habina halála után Ötvös Ferenc studiorum praefectus nevezetével ki "a görög rítus professzorának" 1775. május 9-én. Jegyzetei Eszterházy Károlyról írni tervezett monográfiájának előmunkálataként kéziratban maradtak. Jelenleg az Egri Főegyházmegyei Könyvtár birtokában, rendezés alatt. Dr. Antalóczi Lajos igazgatónak itt fejezzük ki köszönetünket a Kandra-hagyaték kutathatóságáért.

¹⁵ **Bendász István** kéziratban maradt adatgyűjtése a Munkácsi Püspöki Levéltár 1739, 1740, 1749, 1775, 1784, 1791, 1792. és 1806. évi kéziratok sématisztus-anyaga alapján. – A továbbiakban: **Bendász Mspt.** – Minthogy az egykori Munkácsi Püspöki Levéltár anyagának jelentős része a huszadik századi történelem viharainak áldozatává vált, s a fennmaradt rész kutathatósága az újrendezési gondok miatt még problematikus, *Bendász István kanonok* fennmaradt kéziratok hagyatéka – minden forráskritika mellett – hézagpótló jellegű. Itt fejezzük ki köszönetünket *Bendász Dániel görög katolikus lelkésznek*, amiért a hagyaték örököseként a kutatási lehetőséget a szerzőnek messzemenőn biztosította. – Néhány Bendász István élete végén pontos listát készített az általa kutatott levéltéri anyagokról (ez szolgált a fentebbi felsorolás alapjául is), amely adatgyűjtésének felhasználhatóságát, forráskritikáját nagymértékben elősegíti. A történeti szempontból becses jegyzéket a szerzőnek sikerült megtalálnia az említett hagyatékban; a jó minőségű xeroxmásolatért itt fejezzük ki köszönetünket a nagyszőlősi ferences misszió szerzeteseinek.

¹⁶ **Hodinka Antal**: *Papnövendékeink Nagyszombatban 1722-től 1760-ig*. Zorja – Hajnal, 1. 1941. 1-2. 18-30. "1750. június 14. Habina Lukács hazatért." i. m. 21.

¹⁷ A Jány-Lipót alapítványról: **Fináczy Ernő**: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában II.* 1902. 136. **Hodinka**: i. m. 1909. (10. jegyzet) 765-766. **Maurer, Joseph**: *Kardinal Leopold Graf Kollonich, Primas von Ungarn*. 1887. 265-266., 369-380.

¹⁸ **Maurer, Joseph**: *Kardinal Leopold Graf Kollonich, Primas von Ungarn*. 1887. 265-266., 369-380.

etnikumról¹⁹. (Amelynek a műveltségi színvonala persze még rendkívül alacsony.) Ehhez a nagyszombati képzettségű réteghez tartozott *Habina Lukács* is.

1751. február 13-án *Olsavszky püspök* felszenteli, majd 1751-től 1769-ig a zemplén megyei *Homonnán* találjuk²⁰. Itt a zempléni főesperességig emelkedett, miközben egyre élesedő ellentétbe került a munkácsi egyházi vezetéssel – párhuzamosan egyre közelebb kerülván az egri püspöki udvarhoz. A nyílt kenyértörésre akkor került sor, amikor 1764-ben *Olsavszky püspök* a munkácsi egyházmegye kanonizálása érdekében Mária Terézia királynőhöz követségbe küldte unokaöccsét, *Bradács Jánost*.²¹

A követség utazásának terheit az egyházmegye papsága viselte. Ez ellen *Habina Lukács* tiltakozó gyűlést hívott össze Homonnán, ahol a megjelentek a királynőhöz intézett felirat szövegében állapodtak meg. Ennek főbb gondolatai: –¹ / *Bradács* a saját utódlását kívánta a követséggel biztosítani, nem a munkácsi papság érdekeit képviselte; –² / *Olsavszky* asszisztált unokaöccse önös érdekeit előmozdító bécsi utazásához, körlevélben kötelezve a papságot a költségek viselésére – tehát alkalmatlan a rituális püspöki méltóságra; –³ / az Egerben *Barkóczy* bizalmasává vált *Richwaldszky Györgyöt* javasolja a munkácsi rituális püspöki székbe, akit *Barkóczy* magával vitt Esztergomba is, ahol a primás oldalkanonoka lett; –⁴ / a szűkös anyagi helyzetben lévő munkácsi klérusnak inkább az *iskoláztatásra, az alapfokú képzésre* kellene fordítania minden rendelkezésre álló pénzt, semmint az egyedül *Bradács* karrierjét szolgáló drága utazásra²².

Figyeljük meg, hogy *Habina* már ekkor fel kívánja karolni a görög katolikus iskoláztatás ügyét – amikor tehát később Egerben a papnövendékek tanára, igyekszik olyan kultúrált egyházi értelmiséget képezni, amely a népét is műveltebbé képes tenni. Nem helyénvaló tehát egri pályafutását egyértelműen egy renegát helyezkedéseként felfogni, amint tette azt a görög katolikus szakirodalomban például *Zsatkovics Kálmán György* a századelőn²³. A másik figyelemre méltó momentum, hogy azt a római katolikus *Richwaldszky kanonokot* ajánlja a munkácsi püspöki székbe, akinek a jelenlegi

¹⁹ Az etnikum elnevezéséről: **Bonkáló Sándor:** *Kárpátorosz, nagyorosz, orosz, ruszin, rutén, uhrorusz, ukrán.* Látóhatár, 7. 1939. 7. 292-295. **Udvari István:** *A ruszinok népneveiről, mai helyzetükről.* In: *Uő.: Ruszinok a XVIII. században.* 1992. 15-34. – Az etnikai identifikáció kérdéseiről különösen: **Magocsi, Paul Robert:** *The Language Question Among the Subcarpathian Rusyns.* 1987. valamint **Medve:** i. m. 1988. (11. jegyzet)

²⁰ **Bendász:** *Msp.* Habina Lukács – cédula. (Lásd a 15. jegyzetet!)

²¹ **Duliškovič Ioann:** *Istoričeskija čerty ugro-russkich.* ["A magyar-oroszok történelmi sajátosságai." Oroszul.] III. 1877. 172-174. **Hodinka:** i. m. 1909 (10. jegyzet) 606-607.

²² **Duliškovič:** i. m. 173. a Habina által egybehívott homonnai gyűlés időpontját 1765. április 15-re teszi, forrásmegjelölés nélkül. – Habina állítólagos minősítése Olsavszky püspökről: "...[Olsavszky] hunczvt, non episcopus, kujon, subulcus, porcos debuisset pascere et non episcopus esse, cani est episcopus et non mihi." Idézi **Zsatkovics Kálmán:** *Az egri befolyás és az ellene vívott harc a munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében.* Századok, 15. 1884. 680-696., 766-786., 839-877. i. h.: 849.

²³ **Zsatkovics:** i. m. – Uő.: *Munkács egyházmegyei ifjak az egri papnöveldében.* Görög katolikus Szemle, 1910. október 23. 319-320.

ismereteink szerint semmiféle görög katolikus kapcsolata nem volt, és nem is foglalkozott Egerben ilyen ügyekkel²⁴. A magunk részéről azt a magyarázatot fogadhatjuk el, hogy az ugyancsak Nagyszombaton (de nem *Habinával* egyidőben) végzett *Richwaldszky* valamilyen okból élvezte annak a zemplén megyei, műveltebb és előkelőbb görög katolikus papi rétegnek a rokonszenvét, amely a munkácsi egyházi vezetés ellenében többször felsorakozott *Habina* mögött.

Amikor *Bradács János* lett a munkácsi rituális püspök, ill. apostoli vikárius (1767-től), majd az önállóvá vált munkácsi egyházmegye első teljes jogú püspöke (1771-1772.), az első intézkedései közé tartozott *Habina Lukács* elzáratása. *Habina* a zárdai börtönbüntetés elől *Egerbe menekült*, ahol hamarosan az ott tanuló görög katolikus papnövendékek tanárává nyert kinevezést²⁵. Amint már utaltunk rá, évente hat görög katolikus alumnus számára volt hely Egerben. Ezeket a helyeket egyébként nem mindig töltötték be teljes számban, mivel az Eger ellenes érzület folytán vonakodott a munkácsi vezetés oda teológushallgatókat küldeni. Egy alkalommal mind a hat növendék megszökött, éjszaka lepedőikből csavart hágcson leereszkedtek a mai Foglár u. 6. alatti, monumentális épület második emeletéről, és gyalog Ungvárra mentek. (A munkácsi püspök ugyanis Ungvárott székelt.) *Bacsinszky András*, a munkácsi egyházmegye akkori főpásztora a *lemergi teológiára* küldte a szökevényeket, a helyüket Egerben nem töltötte be²⁶. Ám éppen *Bacsinszky püspök* 1805. évi körleveléből értesülünk arról, hogy – Bécs, Lemberg, Nagyszombat, Nagyvárad, Pest mellett – Egerben is tanulnak alumnusok²⁷. Annak megállapítása, hogy mikor, hányan tanultak ott, és mikor szűnt meg Eger szerepe a görög katolikus papképzésben, a további kutatások feladata.

Az Egerben végzett papok legtöbbje magasabb egyházi tisztségekbe emelkedett, így például: *Pásztélyi János nagyprépost, Boksay János, Ivaskó Demeter, Gáll Mátyás és Omcsay Mihály kanonokok, továbbá Köszegehy György gimnáziumi tanár* és mások²⁸. Így megállapíthatjuk, hogy Eger szerepe Nagyszombatéval vetekszik; a munkácsi görög

²⁴ **Borovi József:** *A XVIII. századi magyar egyházmegye-szervezés ismeretlenje, Richwaldszky György.* Vigília, 1967. 157-160.

²⁵ 1769. október 20-án. Egri Főegyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: EFL), Archivum Vetus, *Protocollum Consistorii 1768-1769.* 1041.

²⁶ **Finácszyna**l tévesen Nagyszombatba küldte. Lásd: **Hodinka:** i. m. 1909. (10. jegyzet) 606-607. **Zsatkovics:** i. m-ek, 1884. ill. 1910. (24. jegyzet)

²⁷ *Bacsinszky András görög katolikus püspök 1805. május 25-én Ungvárott kelt körlevele* szerint "az elkövetkező tanévben százhusz klerikus" fog felsőfokú tanulmányokat folytatni "részint az ungvári, részint a nagyszombati, részint az egri (!), részint a pesti szemináriumokban." A körlevél teljes szövegét lásd: **Šlepeckij Andrij:** *Mukačivs'kyj jepiskop Andrij Feodorovič Bačinskij ta joho poslannja.* ["Andrej Feodorovics Bacsinszky munkácsi püspök és körlevelei." Ukránul.] Sbornik Múzea Ukrajinskej Kultúry vo Svidníku, 3, 1967. 223-242. az idézett körlevél: 239., 10. szám alatt.

²⁸ A neveket adja **Zsatkovics:** i. m. 1910. (24. jegyzet) 320. Elismeri az egri tanulmányok pozitív kulturális hatását, ezzel önmagának is némiképp ellentmondva.

katolikus klérus magasabb műveltségű, egyházát a nagyobb hozzáértést kívánó állásokban is szolgálni tudó, a római katolikus klérussal egy szinten álló rétegének képzésében bár ellentmondásos, de vitán felül eredményes szerepet töltött be. A korábbi kép egyoldalúságához hozzájárult, hogy az Egri Főegyházmegyei Levéltár anyagai vagy nem voltak hozzáférhetőek a kutatás számára (ez jellemző *Hodinka Antal* munkájára), vagy a belőlük készült feldolgozások torzóban maradtak (így *Kádár László* egri érsek vagy *Kandra Kabos* Eszterházy-monográfiája)²⁹.

Dolgozatunk tárgya és terjedelme egyaránt korlátozza, hogy az Egri Főegyházmegyei Levéltárban folyamatban lévő vizsgálataink teljes anyagát itt és most adjuk közre. Csupán egyetlen illusztráló példa. *Habina Lukács* keresztnévét a szakirodalom több helyen a téves *Péter* alakban közli³⁰. Legelőször *Hodinkánál* találjuk meg. Innen veszi át a jelenkori görög katolikus egyháztörténet, így *Pirigy István*.³¹ Felmerült az a gyanú, hogy talán szerzetes lehetett, és egyik a világi neve. (Ám ez esetben melyik?) Mivel maga *Hodinka* is *Lukácsot* ír későbbi munkáiban, tévedésről lehet szó³². Ezt egyértelműen megerősítik a levéltári adatok. A mások által is sokat és sokszor vizsgált protokollum-adatokon kívül csak példaként: a *Habina* rítusváltásáról szóló iratanyag is *Lukácsot* említi³³. Hogy ezt nem ekkor kapta, azt bizonyítja az egri forrásokon kívül az is, hogy *Hodinka* még a Nagyszombatban nevelkedett *Habinát* nevezi *Lukácsnak*. – A tévedés oka: *Hodinka Antal* gyermekkorában ismert egy *Habina Péter* nevű papot, amint arról maga emlékezik meg³⁴.

Befejezésül utalunk az "ellatinosítás" kérdésére. A bizánci rítus említett egri tanára, *Habina Lukács* könyvhagyatékára vonatkozó levéltári források azt mutatják, hogy az itt tanult görög katolikus alumnusok nemcsak a nyugati teológia terén, hanem saját liturgiájukat, és az egyházi szláv szertartási nyelvet illetően is megfelelő képzésben részesültek. A könyvhagyaték több egyházi szláv nyelvű liturgikus műre utal. Sajnos, latin

²⁹ "Az egri érseki levéltár iratait őszinte sajnálatomra nem használhattam." *Hodinka*: i. m. 1909. (11. jegyzet), V. – *Kádár érsek* hagyatékából első ízben közöl: *Antalóczi*: i. m. 1993. (8. jegyzet), 93. skk. A *Protocollum Consistorii* alapján dolgozik: *Bosák Nándor*: *Eszterházy Károly egri püspök és a görög katolikusok*. Licencia dolgozat. Kézirat, Eger, 1979. (Az Egri Hittudományi Főiskola levéltára.) Vizsgálataink szerint *Kandra Kabos* sem lépett túl a protocollumokban meglévő adatokon; v. ö. a 15. jegyzettel!

³⁰ A kérdéskört vázoltuk: *Földvári Sándor*: *Habina Lukács, a görög katolikusok tanára*. Hevesi Napló, 2. 1992. 3. 23-24. V.ö.: *Hodinka*: i. m. 1909. (11. jegyzet), i. h.

³¹ *Pirigy István*: *A magyarországi görög katolikusok története*. 1990. I. 151.

³² Lásd a 17. jegyzetet!

³³ 1771 május 19-én *Habina Lukács* arra hivatkozva, hogy *Bradács* püspök üldözi, kéri a pápát, hogy a latin rítusra térhessen át. *Merenda*, *Eszterházy* püspök római ágense tudósít a pápai jóváhagyásról, a vonatkozó szentszéki irat másolatával: EFL, Archivum Vetus, 129.

³⁴ *Sokyrnyc'kyj Syrochman* ["Szeklencei Árva", ruszin; *Hodinka Antal* pszeudonimáj]: *Kanonyk Ioan* [!] *Kutka*. ["Kutka J. kanonok". *Hodinka* ruszin idiomájában.] In: *Myssijnyj Kalendar*, 7. 1941. 72-78. *Habina Péter*ről: 72.

nyelvű leírással, így azonosításuk még folyamatban van³⁵. *Habina Lukács* possessori bejegyzését őrzi a Magyarországon egyetlen ép példányban meglévő 1692-1695-ös vilna-suprasl'i Liturgikon címlapja is³⁶. A könyv a Vilnából 1692-ben Suprasl'ba költöző bazilita nyomda első terméke, a szakirodalom szerint egyértelműen unitus Liturgikon. Restaurált állapotban a kétszáz éves Egri Főegyházmegyei Könyvtár értékes darabja³⁷.

Az eddig ismeretlen egri levéltári adatok sorát bővíti az a levél is, amelynek tanúsága szerint *Bozsicskovics Bazil*, az 1777-től önálló kőrösi (krizsevci) püspökségben élő szerb görög katolikusok főpásztora 1784-ben Egerbe küld papnövendékeket. Ha a kőrösi unitus püspök megfelelőnek találja Egert szerb görög katolikusainak iskoláztatására, akkor a kép nem olyan egyértelműen negatív, ahogyan a görög katolikus egyháztörténeti szakirodalomban fentebb tárgyalt szerzők festették³⁸. Így Egernek a szerb görög katolikusokkal fenntartott kapcsolataira vonatkozó adatok is figyelmet érdemlő novumként értékelendők. Mindez azonban már túlmutat a jelen tanulmány határain; a folyamatos kutatás újabb eredményeire máshol térünk vissza³⁹.

³⁵ *Habina Lukács* hagyatéki eljárásának iratanyaga: EFL Archivum Vetus, 191. *Habina Lucam respicientia*. Vö: *Földvári Sándor*: *Adatok Habina Lukács egri könyvtáráról*. Debreceni Szlavisztikai Füzetek, 3. 1996. 51-55; uő: *Habina Lukács egri szláv könyvhagyatékáról*. Magyar Könyvszemle, 112. 1996. 3. 385-391.

³⁶ *Földvári - Ojtozi*: i. m. 1992 (8. jegyzet) katológus/4. Könyvészeti és egyháztörténeti vonatkozásairól: *Földvári*: i. m. 1993. (8. jegyzet), 298. – A legfrissebb kutatási eredményeket összegző művelődéstörténeti feldolgozás az egri cirill anyagról: *Фельдвари Шандор: Старопечатные книги криловского и глаголического шрифтов Эгерской архиепископской библиотеки*. [Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár cirill és glagolita régi nyomtatványai.] Slavica; Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis De Ludovico Kossuth Nominatae, 27. 1995. 83-96.

³⁷ A suprasl'i nyomdáról: *Kawecka-Gryczowa, Alodia: Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. Zeszyt 5. *Wielkie Księstwo Litewskie*. 1959. 233-237. ["A régi Lengyelország nyomdái a XV–XVIII. sz.-ban." – "A Litván Nagyhercegség." Lengyelül.] – A könyv unitus voltáról: *Labyncew, Jurij Andrejevics: Kirillovszkie izdanija suprasl'skoj tipografii*. ["A suprasl'i nyomda cirill kiadványai." Or.] 1978. 12.

³⁸ Az EFL Archivum Vetus № 2365. szerint 1784. október 11-én két alumnus tanulmányai és magaviselete ügyében ír a kőrösi püspök az egrinek, és az utóbbi a vonatkozó Protocollum 493. oldalán rögzített intézkedéssel október 24-én válaszol. Vö. előadásunkat: *Földvári Sándor: Bozsicskovics Bazil kőrösi (krizsevci) püspök egri kapcsolatai*. XXVII. Debreceni Szlavisztikai Napok. 1996. január 25. Sajtó alatt: Debreceni Szlavisztikai Füzetek.

³⁹ Az itt publikált anyag rövidebb előzménye előadásként elhangzott a *Magyarok Kelet és Nyugat metszsvonalán* c. konferencián., Esztergom, 1994. április 14-én. Az előadás szűkebb terjedelmű változata megjelent: *Földvári Sándor: Eger szerepe a kárpátaljai ruszin, görög katolikus kultúrában*. In: *Bárdos István – Beke Margit* (szerk.): *Magyarok Kelet és Nyugat metszsvonalán. A nemzetközi történeti konferencia előadásai*. Esztergom, 1994. 297-308.

RESUMEE

Sándor Földvári

Die Rolle von Eger in der griechisch-katholischen Kultur der Karpatenruthänen

Eger entwickelte sich im 18. Jahrhundert zum anerkannten literarischen und kulturellen Zentrum Ungarns. Es vermittelte den schwächer entwickelten Regionen im östlichen Oberungarn und Karpatenrußlands über die hier studierenden katholischen Priesterzöglinge europäische Bildung. Nach der Kanonisierung des Munkácsner griechisch-katholischen Episkopats im Jahre 1771 studierten auch Alumnus aus dieser Diözese hier, in Eger. Auch für den Munkácsner Kanoniker, *János Pásztélyi*, einen ehemaligen Studenten der theologischen Hochschule, war Eger das geistige Umfeld, in dem er zum Dichter wurde. *Lukács Habina* war Lehrer des byzantinischen Ritus in Eger. Die von ihm hinterlassenen Bücher und Archivalien zeigen, daß die ehemaligen griechisch-katholischen Alumnus nicht nur auf dem Gebiet der westlichen Theologie, sondern auch in ihrer eigenen Liturgie, im Kirchenslawischen eine entsprechende Bildung vermittelt bekamen.

РЕЗЮМЕ

Шандор Фьолдвари

Роль міста Егера в греко-католицькій культурі Закарпаття

У XVIII ст. визначним загальнонаціональним літературним і культурним центром стає м. Егер (русин. Ягер, слов. Jáger, нем. Erlau.). З допомогою греко-католицьких семінаристів, що вчаться тут, відбувається прилучення до культури європейського рівня менш розвинутих північно-східних і підкарпатського регіонів Угорщини XVIII ст. Також після канонізації у 1771-ому році Мукачівського греко-католицького єпископату ще навчаються тут у Ягері семінаристи Мукачівської єпархії. Під впливом ягерського духовного середовища стає поетом канонік *Іоанн Пастелій*, що тут навчався. Архівні матеріали із спадщини ягерського викладача візантійського ритуалу *Лукача Габини*, що складаються із списку особистих речей, зокрема книг, є свідченням того, що греко-католицькі семінаристи, що тут вчилися, отримували відповідну освіту не лише в галузі західної теології, а й своєї літургії церковнослов'янською мовою.

013895

Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 5.

NYÍREGYHÁZA
KÖNYVTÁR
1997

Tanulmányok az ukrán és ruszin filológia köréből

Кові дослідження в галузі української та русинської філології

Szerkesztette: Udvari István

Technikai szerkesztők: Hegyes Angéla

Panyko Szergij

Soltész András

A számítógépes szedést végezte: Priszlupszky F. Valéria

Kiadja a Bessenyei György Tanárképző Főiskola

Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke

Készült a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Nyomdájában

ISBN 963 7170 33 2

HU ISSN 1216 9986

Nyíregyháza, 1997

Tartalom – Зміст

Ангеліна Гедеш : Юрій Щербак і Угорщина	5
Іван Мегела : "Заповіт" Т.Г.Шевченка угорською мовою	12
Леся Мушкетик : Власні імена та назви в перекладах угорської художньої літератури на українську мову	22
Medve Zoltán–Medve Anna : Szibériai ukrán Petőfi-fordítások.....	37
Жигмонд Бодзей : Глагольные корни ономапоического происхождения в украинских говорах Марамуреша	48
Васи́лий Орос : Лексические диалектизмы говоров юго-западной части бывшей Мараморощины, тождественные со словами южнославянских языков	64
Владимир Гарянки : Трава (або простор трави) як цитатни феномен	71
Сергій Панько : "Грамматика бачвансько-рускей бешеди" про складові частини теорії словотвору	86
Мария Жирош –Мирон Жирош : Миграция Русинок до Бачкей у XVIII вику.....	92
Udvari István : A bács-szerémi ruszin nyelv lexikai hungarizmusai kutatásának története	100
Дюра Латяк : Толкови словнік словох и їх значеньох позичених з мадярського язика, або преїг нього	111
Іштван Удвари : Данные о будничных днях предка Василя Латта (1772 г.).....	165
Іштван Кої : Імена русинів комітату Земплин за часів Марії Терезії (1773-1774)	185
М. Takács Lajos : Hodinka Antal ruszin témájú/nyelvű sajtógyűjteménye a XX. század első feléből	195
Földvári Sándor : Eger szerepe a ruszin papképzésben.....	203
Kocsis Mihály : Sor fölötti jelek a Szegedi mineában.....	213
Ніна Шовгун : Молодіжний сленг: причини та шляхи розвитку	245
János István : Leszja Ukrajinka költészetének karaktere.....	251

Tanulmányok az ukrán és ruszin filológia köréből

Наукові дослідження в галузі української та русинської філології

Szerkesztette: Udvari István

Nyíregyháza, 1997